

ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРОСКУРІВСЬКОЇ ГАЗЕТИ «УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС»)

Дударчук Любомир

аспірант Волинського національного університету
імені Лесі Українки. Луцьк
E-mail: liubomyrdudarchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6861-5955>

У статті проаналізовано перебіг освітніх процесів на Хмельниччині в роки нацистської окупації. Головним джерелом для підготовки розвідки стали матеріали газети «Український голос», що виходила у Проскурві з 1941 по 1943 рік. Охарактеризовано зміст публікацій, які вміщувалися в даному часописі, звернуто увагу на персоналії, причетні до його видання. Показано, що чимало дописів мали яскраво виражене пропагандистське спрямування. Охарактеризовано систему освіти в регіоні. Подано статистичні дані про кількість шкіл на Хмельниччині, а також показники успішності учнів. Встановлено, що у сфері шкільництва в окреслений період існувала низка проблем: незадовільний стан шкільних приміщень, низький рівень відвідуваності учнями уроків та брак підручників. Доведено, що представники влади докладали значних зусиль для належної організації навчального процесу – проводили ремонтні роботи, накладали штрафи на батьків, які не дозволяли дітям відвідувати заняття. Простежено зміни в навчальних програмах шкіл після встановлення окупаційної адміністрації в краї. Акцентовано увагу на діяльності Меджибізької бібліотеки. Встановлено, що система шкільної освіти використовувалася з метою ідеологічного впливу на місцеве населення. Проаналізовано діяльність закладів професійної освіти на Хмельниччині. Охарактеризовано особливості їх функціонування. Доведено, що переважна більшість з них була представлена короткотерміновими курсами та фаховими школами. Спираючись на газетні матеріали, проаналізовано особливості вступних кампаній в цей період. Охарактеризовано рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти. Звернуто увагу на діяльність Українського промислового товариства в освітній сфері. Важливим осередком підготовки педагогічних кадрів для шкіл Хмельниччини у вказаний період був Кам'янець-Подільський учительський інститут. Висвітлено його роль як освітнього осередку в краї. Встановлено кількість студентів цього закладу. З'ясовано, що здобуття професійної кваліфікації в цей час було, зазвичай, платним. Доведено, що в закладах фахової освіти здійснювалася підготовка спеціалістів у тих галузях господарства, людські ресурси яких були найбільш цінними з точки зору їх подальшої експлуатації на користь Третього Райху.

Ключові слова: шкільництво, професійна освіта, «Український голос», райхкомісаріат «Україна», Хмельниччина, гебітскомісаріат.

Актуальність дослідження. Період 1941 – 1944 рр. на Хмельниччині характеризувався значними змінами суспільно-політичного життя, що було зумовлено встановленням на цій території нацистського окупаційного режиму. Трансформації не оминули і освітню сферу. Однак, в переважній більшості наукових праць основна увага під час дослідження Другої світової війни звертається на перебіг воєнних дій в краї, або ж на репресивну політику окупаційної адміністрації. Освітні процеси вивчаються побіжно і тенденційно, інколи історики наголошують на майже повній їх відсутності. Тому нині постала потреба в незаангажованих дослідженнях цієї проблеми. Її ж вивчення в окремому регіоні дозволить краще зрозуміти політику нацистської адміністрації на локальному рівні і, при потребі, порівняти з тією, що реалізовувалась в інших адміністративно-територіальних одиницях окупованої України. Усе вищезазначене зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушена проблема частково вже була висвітлена в низці наукових публікацій. Зокрема, С. Макарчук у своїй праці [Макарчук, 1999] охарактеризував пресу як

історичне джерело, запропонував декілька можливих видів її класифікацій відповідно до різних критеріїв. Заслужує на увагу колективна монографія Ю. Олійника та О. Завальнюка [Олійник, Завальнюк, 2012], в якій автори проаналізували зміст періодичних видань в генеральній окрузі «Волинь–Поділля», звернули увагу на їх тираж та вартість. Окремі аспекти видавничої справи у райхкомісаріаті «Україна» були предметом досліджень Б. Чернова. Так, в одній зі своїх статей [Чернов] він довів, що преса на вказаній території використовувалася окупаційною владою з пропагандистською ціллю.

Мета дослідження – проаналізувати перебіг освітніх процесів на Хмельниччині в 1941 – 1944 рр. за матеріалами газети «Український голос».

Виклад основного матеріалу. Після встановлення на території України нацистського окупаційного режиму в 1941 р. Хмельниччина, відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, стала складовою частиною генеральної округи «Волинь–Поділля». При вивченні освітнього життя краю в розпорядженні дослідників нині перебуває значна кількість джерел – архівних даних, фотоматеріалів, спогадів. Чимало інформації міститься у тогочасних

газетах, специфіка яких, як слушно зауважив С. Макарчук, полягає у тому, що вони «... покликані висвітлювати ... події, подавати поточну інформацію з різних сфер суспільного життя» [Макарчук, 1999, с. 271]. Ця особливість дає змогу історикам, опрацьовуючи пресу, простежити перебіг, зміну певних процесів на тій чи іншій території, вивчити їх у динаміці.

3-поміж 21 газети, яка виходила друком в окупаційний період на території генеральної округи «Волинь–Поділля»¹ [Олійник, Завальнюк, 2012, с. 160], вирізняється своєю інформативністю «Український голос», що видавався у Проскуріві (нині – м. Хмельницький). До сьогодні збереглися номери, які хронологічно охоплюють період з кінця вересня 1941 до грудня 1943 р. Періодичність його виходу становила двічі на тиждень – у четвер та неділю. Обсяг часопису становив від чотирьох до шести сторінок, інформація друкувалась українською мовою. Останній факт свідчить про те, що основною читацькою аудиторією газети були місцеві жителі. Редакція «Українського голосу» знаходилась на вул. Глухій, 1 (з грудня 1941 р. переїхала до будинку центральної міської бібліотеки). Станом на кінець листопада цього року відповідальним редактором був М. Ліщинський, начальним – Ю. Кошельник.

На сторінках «Українського голосу» містилися дописи різноманітного змісту – дані про перебіг воєнних дій, огляд тогочасної політичної ситуації в Європі та світі, статті антирадянського та антисемітського спрямування, повідомлення про культурно-релігійне та соціально-економічне життя на території райкомісаріату «Україна», розпорядження і накази окупаційної адміністрації, які регулювали різноманітні сфери життя округи. Окремий тематичний блок становлять дописи, присвячені проблемі остарбайтерів – заклики зголошуватись на роботу до Німеччини, показ життя тамтешніх працівників зі Сходу. Ці статті мали виразно пропагандистське спрямування.

Чимало дописів на шпальтах газети присвячено освітнім процесам на Хмельниччині. Дуже часто такі статті вміщувалися на останній сторінці в рубриці «По наших селах і містах». З огляду на те, що видання почало виходити друком восени, коли розпочинався черговий навчальний рік, вже у першому номері вміщена стаття керівника окружного відділу освіти і культури П. Борусевича за назвою «Рідна школа в дії», в якій автор повідомив, що місцеві педагоги долучилися до організації шкільництва, радів з того, що «нарешті не буде ніякого переслідування з боку агентів НКВС та комуністичної партії». Зауважимо, що станом на 1 вересня 1941 р. в окрузі діяла розгалужена

мережа навчальних закладів, яка налічувала понад 120 шкіл [Український голос, 30 вересня 1941, с. 4].

В цей час в освітній галузі існувало чимало проблем – подекуди школи перебували в напівзруйнованому стані (такою, наприклад, ситуація була в с. Копистин, однак завдяки старанням директора вже за два тижні приміщення відремонтували). Відповідально до виконання своїх обов'язків поставились керівники шкіл в інших населених пунктах округи – Березнюк² (с. Стуфчинці), Приступа (с. Нижчі Вовківці), Куценко (с. Карпівці) та інші. Значну кількість зусиль докладалось учителями для того, аби змінити підходи до викладання історії України. Головним чином ішлося про «дебільшовізацію» цієї навчальної дисципліни [Український голос, 30 вересня 1941, с. 4]. Останній факт свідчить про те, що освіта в період нацистської окупації була важливим засобом ідеологічного впливу на місцевих дітей та підлітків.

Незважаючи на те, що станом на 20 вересня 1941 р. в окрузі працювали майже всі школи, в деяких селах (наприклад, в Аркадівцях і Крачках) рівень їх відвідуваності учнями залишався низьким. Однією із причин такого стану речей були чутки про те, що батьки нібито будуть грошима та хлібом оплачувати навчання дітей. Існували прецеденти, коли староста заперечував необхідність урухомлення школи навіть тоді, коли для цього були необхідні умови (джерела свідчать, що такий випадок трапився в с. Малашовець) [Український голос, 30 вересня 1941, с. 4].

Про існування низки проблем в галузі шкільництва свідчить і стаття Г. Оксанича, опублікована в «Українському голосі» 5 листопада 1941 р. Написана у формі подорожніх нотаток, вона оповідає про мандрівку автора селами Держнянського і Меджибізького районів. Під час поїздки в с. Голоскові в місцевій школі він побачив «... поламані парти, брудні стіни після військових подій». Цікаво, що він, подібно до П. Борусевича, фіксує відсутність дітей у восьмому класі і називає аналогічну причину – чутки про подальше платне навчання. Однак неспроможність батьків його оплатити автор вважає наслідком політики радянської влади, що призвела до тотального зубожіння селянства. Зауважмо, що станом на цей час відбулися вагомні зміни в навчальних програмах – з них було вилучено історію СРСР і російську мову [Український голос, 5 листопада 1941, с. 4].

Цікавим є те, що ця стаття містить опис негативних явищ, які існували у сфері освіти вже після встановлення в регіоні нацистської окупаційної влади. Серед них можна виокремити: а) відсутність уроків історії України (один з директорів пояснив такий стан речей словами «Це не наша справа. Не кажуть інспектори покищо викладати»); б) брак культурної роботи з населенням; в) низький рівень фінансового

¹ Зауважимо, що окупаційна адміністрація дозволила видавати друком велику кількість газет на підконтрольній їй території, оскільки вони були важливим засобом пропаганди. Зокрема, в одній із деректив політуправління райкомісаріату «Україна» зазначалось наступне: «Українські та інші газети, що видаються в райкомісаріаті, – виключний засіб впливу на населення пропагандою і політикою, наказаною райкомісаром. Вони не слугують народним чи культурним потребам населення чи навіть врівнозначенням... Кожен рядок повинен допомагати у здійсненні

великої місії фюрера у створенні нової Європи». Джерело: Чернов Б. *Окупаційна преса райкомісаріату «Україна»: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.)*. [Online]. Доступно: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/cherniakov_okupatsiina.pdf. (дата звернення: 30.08.2021).

² Тут і далі по тексту, де згадано лише прізвище осіб, ініціали в джерелі відсутні.

забезпечення педагогів, який не дозволяв задовольнити їм усі необхідні потреби. Вартим уваги є те, що при нарахуванні заробітної плати відбувалася дискримінація за гендерною ознакою і сімейним станом – вчителі-жінки отримували на 20% менше коштів, ніж чоловіки, а якщо вони були неодружені, ця цифра зростала до 28%. Деякі освітяни грошей взагалі не отримали, натомість їм видали по дев'ять кілограмів зерна на одну особу. Ситуація ускладнювалася тим, що районний фінансовий відділ вимагав від деяких освітян сплатити земельний податок [Український голос, 5 листопада 1941, с. 4]. Згодом, у квітні 1943 р., коли брак працівників у сфері сільського господарства став дуже відчутним, ситуація погіршилася – педагоги могли отримати продукти харчування лише за певну кількість відпрацьованих трудовнів, для нарахування яких змушені були обробляти земельну ділянку [Український голос, 8 квітня 1943, с. 4].

Зауважимо, що погане матеріально-технічне забезпечення закладів освіти спостерігалось не лише у віддалених селах. Для прикладу, восени 1941 р. в одній зі шкіл, яка знаходилась у передмісті Проскурова, бракувало наочності, не було підручників («... усього чотири книжки, та й ті вчителька винайшла на старих горищах»), не вистачало місця для дітей, через відсутність інших кімнат чи коридору вони за несприятливої погоди постійно перебували у класах. Джерела дають підстави припустити, що там вчителювала лише одна особа, тому уроки були спарені – поки з однією частиною учнів працював педагог, інша виконувала завдання самостійно. І хоча діти були дисциплінованими і чемними [Український голос, 19 листопада 1941, с. 4], такий стан речей, імовірно, не сприяв швидкому засвоєнню ними навчального матеріалу.

Негативно на якості навчального процесу позначився брак підручників, який в роки нацистської окупації був поширеним явищем. Це (брак підручників) публічно визнавало керівництво генеральної округи «Волинь–Поділля», пояснюючи такий стан речей недостатньою кількістю паперу. Для вирішення цієї проблеми Г. Шене пропонував: а) використовувати педагогам книги з власних бібліотек; б) послуговуватися дитячими журналами, що виходили друком у Рівному («Орленя»), Костополі («Українська дитина») і Шепетівці («Листок Школяра»). Відсутність на території округи середніх і вищих шкіл він пояснював триваючим станом війни, запевнивши, що невдовзі буде видано розпорядження керівника райхкомісаріату «Україна» Е. Коха про їх урухомлення [Український голос, 9 липня 1942, с. 3]. Слід зазначити, що станом на осінь 1942 р. проблему дефіциту підручників не було вирішено. Про це свідчать результати наради шкільних інспекторів генеральної округи «Волинь–Поділля», яка відбулася у Луцьку. За її підсумками було запропоновано продовжувати використовувати на уроках дитячі часописи [Український голос, 11 жовтня 1942, с. 4].

Незважаючи на низку вищеперахованих проблем, в освітній галузі були й позитивні зрушення. Влітку 1942 р. в краї діяло 144 школи, чимало з яких мали високі показники відвідуваності учнями занять (90 % і більше) та такий самий рівень успішності (80–

85 %). До них належали школи № 1 і № 4 м. Проскурова, а також Копистинська, Бахматовецька, Корчунецька, Климківецька, Верховецька та Видавська. Натомість найгірші показники продемонстрували навчальні заклади Волочиського і Чорноострівського районів. До позитивних змін можна віднести збільшення заробітної плати педагогів і забезпечення районних відділів освіти та культури гужовим транспортом [Український голос, 30 серпня 1942, с. 3]. Крім того, взимку дуже часто школи на окупованій території не функціонували. Натомість для учнів Проскурівської округи черговий семестр мав розпочатися 20 січня 1943 р. [Український голос, 17 січня 1943, с. 4]. Цей факт є свідченням того, що навчальні заклади регіону були в достатній кількості забезпечені паливом.

Джерела свідчать, що в цей час деякі школи мали власні бібліотеки. Зокрема, в 1941 р. одна з них існувала в м. Меджибіж. Її керівницею була Г. Слободянюк, яка вміло підбрала необхідну літературу та впорядкувала каталог. Імовірно, в умовах війни кількість і якість книг у бібліотеках часто залежала від ентузіазму і професійності тамтешніх працівників – приміром, згадана Г. Слободянюк за майже повної відсутності літератури для дітей молодшого віку і браку творів української класики поповнила книжкові фонди за рахунок розграбованої районної книгозбірні. Відтак станом на листопад 1941 р. Межибізька шкільна бібліотека нараховувала близько двох тисяч книг. З-поміж найактивніших її користувачів дописувачі «Українського голосу» відзначали Марусю Садовську, Степана Мельничука, Клару Козицьку, Сергія Снявського та інших. Історичні джерела фіксують деякі особливості роботи бібліотеки – якщо книгу, яка була в одному примірнику, хотіли взяти двоє читачів, бібліотекар видавав її спочатку одному і записував прізвище іншого користувача, який міг її взяти після повернення. Цікаво, що послугами цієї книгозбірні користувалися не лише учні і вчителі, а й міський драматичний гурток [Український голос, 12 листопада 1941, с. 4]. Судячи з відсутності будь-яких інших аналогічних згадок в «Українському голосі», можна припустити, що шкільні бібліотеки у вказаний період не були в регіоні поширеним явищем.

Цікаво, що на Хмельниччині навчання в закладах освіти тривало і в літню пору. Так, 14 червня 1942 р. в «Українському голосі» було опубліковано оголошення шкільного комітету, згідно з яким з наступного дня усі школи Проскурова та округи мали розпочати свою роботу. На батьків, які не дозволяли своїм дітям їх відвідувати, могли накладати штрафні санкції [Український голос, 14 червня 1942, с. 4]. Однак невдовзі округою почали ширитися чутки про те, що окупаційна адміністрація з поліцією оточили приміщення шкіл і забирають учнів до Райху. Для того, аби їх спростувати, шкільний комітет мусив видати відозву, в якій переконував місцеве населення в тому, що ці чутки є неправдивими і закликав давати «... рішучу відсіч всякого роду брехунам, провокаторам, притяга[ти] їх до суворої відповідальності» [Український голос, 25 червня 1942, с. 4].

Дещо згодом, у липні 1942 р., на шпальтах хмельницької преси було опубліковано повідомлення інспекторів окружного і районного відділів освіти і культури Ф. Покорського та І. Якімцова, в якому вони висловлювали сподівання на те, що директори: а) вимагатимуть від учнів дотримуватися правил особистої гігієни з метою убезпечення їх від інфекційних хвороб; б) збережуть шкільні приміщення та навчальне приладдя в доброму стані; в) організують передплату дитячих часописів, зокрема, журналу «Орленя» в кількості щонайменше 5–10 примірників на школу; г) схилитимуть педагогів до передплати «Бібліотеки антикомуніста» з метою використання цих матеріалів у своїй подальшій професійній діяльності (згадану друковану продукцію можна було виписати у видавництві «Волинь» за адресою м. Рівне, вул. Німецька, 89) [Український голос, 26 липня 1942, с. 3]. Зауважимо, що бібліотека «Антикомуніст», про вихід якої повідомлялося у лютому 1942 р., мала являти собою серію з 12-ти брошур, присвячених різним аспектам життя в СРСР. Особливістю видання мало бути його виразно антирадянське спрямування. Про це свідчать назви окремих статей – «Жидівство і його роля на Сході Європи», «Сталінська конституція спереду і ззаду», «Чи Дарвінізм згоджується з комунізмом?», «Історія боротьби з жидо-комуною» і тому подібні [Волинь, 12 лютого 1942, с. 4]. Відтак заохочення вчителів до опрацювання матеріалів подібного змісту свідчить про те, що вагоме місце в освітньому процесі займала ідеологічна складова.

В роки нацистської окупації на Хмельниччині діяла розгалужена мережа навчальних закладів фахового спрямування. Професійна освіта в регіоні в цей час, на наш погляд, вирізнялася низкою особливостей: а) була представлена короткотерміновими курсами (за незначним винятком). Навчальний процес був спланований так, аби за максимально короткий проміжок часу молодь опанувала елементарні вміння та навички; б) більшість фахових шкіл не були вузькопрофільними, а готували фахівців з декількох суміжних спеціальностей, що негативно позначалося на якості знань студентів; в) в закладах професійної освіти можна було здобути кваліфікацію у тих галузях господарства, людські ресурси яких були важливими з точки зору їх експлуатації для потреб нацистської Німеччини.

Невдовзі після встановлення окупаційного режиму, у Кам'янці-Подільському було урухомлено Інститут народної освіти. Восени 1941 р. «Український голос» повідомляв, що з 10 по 25 жовтня цього року мав тривати прийом заяв абітурієнтів, які були зобов'язані подати до канцелярії пакет документів – автобіографію, свідоцтво про освіту, довідки про місце проживання та стан здоров'я, а також чотири світлини. Зголоситися могли особи віком від 17 до 35 років з десятирічною шкільною освітою. Умовою зарахування на навчання були успішно складені іспити з низки предметів – української мови і літератури (диктант і твір), алгебри, геометрії, тригонометрії, фізичної географії та німецької мови. Особи, які завершили школу на відмінно, звільнялися від вступних іспитів. Студентів обіцяли забезпечити гуртожитком та їдальнею на пільгових умовах [Український голос, 19

жовтня 1941, с. 6]. Спочатку заклад розташовувався в будинку колишньої середньої школи № 1, але на початку грудня 1941 р., після завершення ремонтних робіт, його мали перемістити на вул. Московську. Обов'язки директора виконував Бондаренко, який мав двох заступників – з господарських і навчальних питань. Термін навчання в інституті становив чотири роки, було заплановано функціонування таких факультетів: а) мовно-літературного; б) фізико-математичного; в) природничого; г) історико-географічного. На початках там було урухомлено один курс без поділу на факультети, де навчалось 233 студенти (з них 130 чоловіків і 103 жінки). Незважаючи на воєнне лихоліття, рівень матеріально-технічного оснащення закладу був досить добрим – про це свідчить наявність фізико-математичного, природничого, хімічного і мовно-літературного кабінетів. Однак в інституті існувала низка проблем: а) брак викладачів (в 1941 р. їхня кількість становила десять осіб, не вистачало викладача української мови та літератури, філологом за сумісництвом працював вчитель однієї з середніх шкіл); б) незважаючи на те, що на баланс закладу було передано бібліотеку дворічного учительського інституту, частину міської бібліотеки і книги з деяких шкіл, гострою проблемою був брак наукової літератури і періодики «... не більшовицького видання...». З огляду на те, що інститут був єдиним вищим навчальним закладом на території всього Західного Поділля, його студентами були мешканці не лише Кам'янецької, а й Дунаївської, Проскурівської та Ярмолинської округ [Український голос, 30 листопада 1941, с. 4]. Відтак можемо констатувати, що в період нацистської окупації він був важливим осередком підготовки педагогічних працівників для шкіл Хмельниччини.

Значна кількість закладів професійної освіти в окрузі була представлена курсами або ж фаховими школами. Зокрема, 20 грудня 1941 р. стараннями районної управи і завідувача відділу освіти та культури Казмірчука у Деражні було організовано ремісничу школу, яка мала низку цехів – кравецький, столярський, слюсарський, шевський, ковальський та інші. Молодь охоче зголошувалася на навчання – невдовзі до цього навчального закладу було зараховано понад 150 студентів [Український голос, 28 грудня 1941, с. 4]. Схожий навчальний заклад було відкрито у місті Лягичові (директор – Ю. Іванов). Цікаво, що будинок цієї школи прикрашала жовто-блакитна вивіска відтак, можна припустити, що її було урухомлено зусиллями української допоміжної адміністрації, яка часто складалася з представників місцевої інтелігенції – вчителів, державних службовців, культурних діячів. Як зазначає О. Базилюк, найбільшою популярністю серед учнів користувалися слюсарний та годинникарський відділи («цехи»). Чимало вихованців закладу – В. Жулкевич, О. Бригіда та інші досягли високих успіхів у навчанні. Станом на лютий 1942 р. школа була в достатній кількості забезпечена паливом, що уможливило її безперебійне функціонування в холодну пору року [Український голос, 19 лютого 1942, с. 4].

Інколи заклади фахової освіти засновувались за ініціативи місцевих організацій. Так, у березні 1942 р.

на шпальтах «Українського голосу» було опубліковано оголошення про відкриття Українським промисловим товариством у Хмельницькому художньо-ремісничої майстерні, в якій мала здійснюватися підготовка учнів на трьох відділах – покрою та шиття, загального і художнього вишивання та взуттєвого. Зголошуватися на курси могли особи, які досягли 14-літнього віку. Навчання мало відбуватися щоденно з 8 до 13 і з 15 до 18 год. Учням необхідно було вносити щомісячну плату у розмірі 100 крб, а також забезпечити себе необхідними матеріалами для занять [Український голос, 22 березня 1942, с. 4]. Однак не все із задуманого вдалося реалізувати – у травні 1942 р. в закладі діяло лише два відділи – художнього вишивання і крою та шиття, на яких відповідну спеціальність здобувало 40 осіб. До того ж, існувала проблема з приміщенням – воно було не відремонтоване і тісне, бракувало стільців [Український голос, 7 травня 1942, с. 4]. Можна припустити, що поява цього навчального закладу була зумовлена існуванням у Хмельницькому кравецької майстерні. Про значні масштаби її діяльності свідчить те, що станом на березень 1942 р. в ній працювало 15 осіб і було виконано замовлень на 40 тис. крб [Український голос, 12 березня 1942, с. 4]. Відтак перспектива можливого працевлаштування у майбутньому могла бути вагомим аргументом на користь того, що необхідно здобувати відповідну освіту.

Найбільш розвиненою сферою економіки на Поділлі традиційно було сільське господарство. Це зумовлювалося рельєфними особливостями та природно-кліматичними умовами регіону, а також низьким рівнем урбанізаційних процесів. Тому в період нацистської окупації в краї функціонував освітній заклад, який готував спеціалістів у цій галузі. На початку листопада 1942 р. «Український голос» анонсував набір молоді для здобуття фаху агрономів-рільників у Дзеленецькій сільськогосподарській школі. На перший курс приймалися особи віком від 14 до 17 років. Ті, хто впродовж 1940/42 навчальних років закінчили школу на відмінно, зараховувалися без вступних іспитів. Окрім цього існував так званий «спеціальний курс»¹, де відповідні знання могли здобути студенти агрономічного технікуму, що навчалися там впродовж декількох років. Від абітурієнтів зі шкільною освітою вимагалось успішно скласти іспити з хімії, фізики, математики та української мови, а також подати низку документів – заяву, два фото, свідоцтво про освіту, довідки про рік народження, стан здоров'я та прописку. Навчання (плата за яке становила 200 крб) мало розпочатися з 15 листопада (згодом його початок було перенесено на 1 грудня). Зауважимо, що при закладі функціонували гуртожиток та їдальня [Український голос, 5 листопада 1942, с. 4; Український голос, 8 листопада 1942, с. 4]. Наступного року школа продовжила своє функціонування. У вересні 1943 р. на сторінках «Українського голосу» було вміщено оголошення про набір учнів для здобуття ними відповідного фаху [Український голос,

9 вересня 1943, с. 4]. Однак інформація про діяльність цього навчального закладу в подальшому у згаданому виданні відсутня.

Наприкінці 1942 р. Проскурівським окружним відділом освіти при гебітскомісаріаті було анонсовано урухомлення в місті тримісячних курсів німецької мови (за адресою вул. Велика Вокзальна, 23) для підготовки перекладачів. Їх слухачами могли стати особи віком від 15 до 25 років, які мали семирічну скільну освіту. Заняття мали відбуватися щопонеділка, середі та п'ятниці з 10 до 12 год. Плата за навчання була відносно невисокою – 25 карбованців місячно [Український голос, 6 грудня 1942, с. 4]. Поява цих курсів, імовірно, була зумовлена необхідністю забезпечення окупаційного апарату влади достатньою кількістю держслужбовців місцевого рівня, які для ефективного виконання своїх обов'язків мали добре володіти німецькою мовою.

В окреслений період на Хмельниччині діяли навчальні заклади, які готували фахівців у культурній сфері. Зокрема, газетні матеріали, датовані березнем 1942 р. повідомляли про продовження навчання у музичній школі по класу фортепіано та скрипки. Тоді ж було оголошено про додатковий набір учнів. Абітурієнти могли зголошуватися щоденно з 16 до 18 год за адресою вул. Глуха, 3 [Український голос, 12 березня 1942, с. 4]. Рівень матеріально-технічного забезпечення школи залишався низьким. Навесні 1942 р. було оголошено про збір нотних зошитів, струн, футлярів, а також скрипок та смичків [Український голос, 22 березня 1942, с. 4]. Зауважимо, що з набором учнів у закладі існували проблеми – станом на кінець квітня 1942 р. його не було завершено. Незважаючи на це, кількість відділів зростала – передбачалося заснування вокального і народно-інструментального (домра, мандоліна, гітара та балалайка). Обов'язковими для вивчення мали бути теорія музики, сольфеджіо та хорові співи [Український голос, 26 квітня 1942, с. 4]. Попри те, що заклад намагався дати учням глибокі знання, брак бажаючих здобувати відповідну спеціальність можна пояснити тим, що в умовах війни вона була не дуже прибутковою. Однак, школа успішно діяла і наприкінці літа оголосила про набір учнів на 1942/43 навчальний рік. Зголошуватися могли не лише діти, а й дорослі. Хоча навчання було платним (50 крб місячно), здібні учні здобували знання безкоштовно [Український голос, 27 серпня 1942, с. 4].

Висновки. Таким чином, газета «Український голос» є інформативним історичним джерелом для вивчення освітніх процесів на Хмельниччині в окреслений період. В цей час у регіоні діяла розгалужена мережа шкіл. Навчальний процес був важливим засобом ідеологічного впливу на місцеве населення. Саме з цим пов'язані зміни в навчальних планах – «дебільшовизація» уроків історії, відсутність російської мови та історії СРСР. У галузі шкільництва існувала низка проблем – низький рівень відвідуваності учнями занять, незадовільний стан

¹ В газеті «Український голос» від 5 листопада 1942 р. цей курс названо «спеціальним», а в номері від 8 листопада 1942 р. – «випускним». Однак, імовірно, мова йде про одне і те ж.

шкільних приміщень, брак підручників та низький рівень фінансового забезпечення педагогів. Заклади шкільної освіти в умовах нацистської окупації використовувались з метою антирадянської пропаганди.

Заклади професійної освіти на Хмельниччині (зазвичай платні) були представлені фаховими школами або ж короткотерміновими курсами (за незначним винятком), де молодь здобувала елементарні вміння та навички. Здійснювалася

підготовка спеціалістів у тих галузях господарства, людські ресурси яких були найбільш цінними з точки зору їх подальшої експлуатації на користь Третього Райху. Матеріально-технічний стан низки закладів освіти був незадовільним. Незважаючи на те, що основна увага приділялась підготовці фахівців соціально-економічної сфери, діяли й культурно-освітні заклади, в яких молодь здобувала фах перекладачів, музикантів та вчителів.

Список використаних джерел

- До населення міста і округи, 1942, *Український голос*, 25 червня, с. 4.
 Кам'янець-Подільський Інститут Народної Освіти, 1941, *Український голос*, 30 листопада, с. 4.
 Макаруч, С. А., 1999. *Писемні джерела з історії України: Курс лекцій*, Львів: Світ, 352 с.
 Минає перша чверть науки в школах, 1942, *Український голос*, 26 липня, с. 3.
 Нарада окружних шкільних інспекторів у Луцьку, 1942, *Український голос*, 11 жовтня, с. 4.
 Наші побажання школам, 1942, *Український голос*, 30 серпня, с. 3.
 Оголошення, 1942, *Волинь*, 12 лютого, с. 4.
 Оголошення, 1942, *Український голос*, 6 грудня, с. 4.
 Оголошення, 1943, *Український голос*, 17 січня, с. 4.
 Оголошення, 1943, *Український голос*, 8 квітня, с. 4.
 Олійник, Ю. В., Завальнюк О. М., 2012. *Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941–1944 рр.)*, Хмельницький: Поліграфіст-2, 320 с.
 Перша кравецька майстерня, 1942, *Український голос*, 12 березня, с. 4.
 По селах Межибізького та Деражнянського районів, 1941, *Український голос*, 5 листопада, с. 4.
 Про школу в Україні, 1942, *Український голос*, 9 липня, с. 3.
 Ремісничка школа, 1942, *Український голос*, 19 лютого, с. 4.
 Рідна школа в дії, 1941, *Український голос*, 30 вересня, с. 4.
 У м. Деражні, 1941, *Український голос*, 28 грудня, с. 4.
 У школі ч. 4, 1941, *Український голос*, 19 листопада, с. 4.
Український голос, 1941, 19 жовтня, с. 6.
Український голос, 1942, 12 березня, с. 4.
Український голос, 1942, 14 червня, с. 4.
Український голос, 1942, 22 березня, с. 4.
Український голос, 1942, 26 квітня, с. 4.
Український голос, 1942, 27 серпня, с. 4.
Український голос, 1942, 5 листопада, с. 4.
Український голос, 1942, 8 листопада, с. 4.
Український голос, 1943, 9 вересня, с. 4.
 Чернов, Б. О. *Окупаційна преса райхкомісаріату «Україна»: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.)*. [Online]. Доступно: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/cherniakov_ukupatsiina.pdf (дата звернення: 30.08.2021).
 Шкільна бібліотека, 1941, *Український голос*, 12 листопада, с. 4.
 Школа майстрів шиття, 1942, *Український голос*, 7 травня, с. 4.

References

- Do naselennja mista i okrugy, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 25 chervnja, s. 4. (in Ukrainian).
 Kam'janecj-Podiljsjkyj Instytut Narodnoji Osvity, 1941, *Ukrajinsjkyj gholos*, 30 lystopada, s. 4. (in Ukrainian).
 Makarchuk, S. A., 1999. *Pysemni dzherela z istoriji Ukrainy: Kurs lekcij* [Written Sources on the History of Ukraine. The Course of Lectures], Ljviv: Svit, 352 s. (in Ukrainian).
 Mynaje persha chvertj nauky v shkolakh, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 26 lypnja, s. 3. (in Ukrainian).
 Narada okružnykh shkyljnykh inspektoriv u Lucjku, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 11 zhovtnja, s. 4. (in Ukrainian).
 Nashi pobazhannja shkolam, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 30 serpnja, s. 3. (in Ukrainian).
 Ogholoshennja, 1942, *Volynj*, 12 ljutogho, s. 4. (in Ukrainian).
 Ogholoshennja, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 6 ghrudnja, s. 4. (in Ukrainian).
 Ogholoshennja, 1943, *Ukrajinsjkyj gholos*, 17 sichnja, s. 4. (in Ukrainian).
 Ogholoshennja, 1943, *Ukrajinsjkyj gholos*, 8 kvitnja, s. 4. (in Ukrainian).
 Olijnyk Ju. V., Zavaljnuk O. M., 2012. *Nacysts'kyj okupacijnyj rezhym v gheneralnijj okruzi «Volynj-Podillja» (1941–1944 rr.)* [Nazi Occupation Regime in the General District "Volyn-Podilia (1941–1944)]. Khmeljnyckyj: Polighraist-2, 320 s. (in Ukrainian).
 Persha kravecjka majsternja, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 12 bereznja, s. 4. (in Ukrainian).
 Po selakh Mezhybizkogho ta Derazhnjansjogho rajoniv, 1941, *Ukrajinsjkyj gholos*, 5 lystopada, s. 4. (in Ukrainian).
 Pro shkolu v Ukraini, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 9 lypnja, s. 3. (in Ukrainian).
 Remisnycha shkola, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 19 ljutogho, s. 4. (in Ukrainian).
 Ridna shkola v diji, 1941, *Ukrajinsjkyj gholos*, 30 veresnja, s. 4. (in Ukrainian).
 U m. Derazhni, 1941, *Ukrajinsjkyj gholos*, 28 ghrudnja, s. 4. (in Ukrainian).
 U shkoli ch. 4, 1941, *Ukrajinsjkyj gholos*, 19 lystopada, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1941, 19 zhovtnja, s. 6. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1942, 12 bereznja, s. 4. (in Ukrainian).

- Ukrajinsjkyj gholos*, 1942, 14 chervnja, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1942, 22 bereznja, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1942, 26 kvitnja, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1942, 27 serpnja, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1942, 5 lystopada, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1942, 8 lystopada, s. 4. (in Ukrainian).
Ukrajinsjkyj gholos, 1943, 9 veresnja, s. 4. (in Ukrainian).
Chernov, B. O. *Okupacijna presa rajhkomisariatu «Ukraina»: rozbudova i funkcionuvannja (1941–1943 rr.)* [Occupation Press of the Reichskommissariat "Ukraine": Development and Operation (1941–1943)]. [Online]. Dostupno: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/cherniakov_okupatsiina.pdf (data zvernennja: 30.08.2021). (in Ukrainian).
Shkiljna biblioteka, 1941, *Ukrajinsjkyj gholos*, 12 lystopada, s. 4. (in Ukrainian).
Shkola majstriv shyttja, 1942, *Ukrajinsjkyj gholos*, 7 travnja, s. 4. (in Ukrainian)

SUMMARY

EDUCATIONAL PROCESSES IN KHMELNYTSKY REGION IN THE CONDITIONS OF NAZI OCCUPATION (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE PROSKURIV NEWSPAPER "UKRAINIAN VOICE")

Liubomyr Dudarchuk

post-graduated student of Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

The article analyzes the course of educational processes in Khmelnytskyi region during the Nazi occupation. The main source for the preparation of the investigation was the materials of the newspaper "Ukrainian Voice", published in Proskuriv from 1941 to 1943. The content of the publications, contained in this magazine, is characterized, the attention is paid to the personalities involved in its publication. It is shown that many of the posts had a pronounced propaganda orientation. The education system in the region is characterized. Statistics on the number of schools in the Khmelnytskyi region, as well as student performance indicators are presented. It was found that in the field of schooling in the specified period there were a lot of problems: unsatisfactory condition of school premises, low attendance of students and lack of textbooks. It is proved that the authorities made significant efforts for the proper organization of the educational process - carried out repairs, imposed fines on parents who did not allow children to attend classes. Changes in school curricula after the establishment of the occupation administration in the region were observed. Emphasis is placed on the activities of the Medzhibizh Library. It is established that the school education system was used for the purpose of ideological influence on the local population. The activity of vocational education institutions in Khmelnytskyi region is analyzed. Features of their functioning are described. It is proved that the vast majority of them were represented by short-term courses and vocational schools. Based on newspaper materials, the features of the entrance campaigns in this period are analyzed. The level of material and technical support of educational institutions is characterized. Attention is paid to the activities of the Ukrainian Industrial Society in the field of education. The Kamianets-Podilskyi Teachers' Institute was an important center for training teachers for schools in the Khmelnytskyi region during that period. Its role as an educational center in the region is highlighted. The number of students of this institution has been established. It is found out that obtaining a professional qualification at that time was usually paid. It is proved that in vocational education institutions specialists were trained in those sectors of the economy whose human resources were the most valuable in terms of their further exploitation in favor of the Third Reich.

Keywords: schooling, professional education, "Ukrainian Voice", Reichskommissariat "Ukraine", Khmelnytskyi region, Gebitskommissariat.